

Leides erinevate kantseleide (Saksa Ordu Liivimaal, Liivimaa linnad) koostatud lepingute tõlgetes erinevusi, püüavad autorid neid põhjendada poliitiliste jõudude erineva suhtega Venemaasse (lk. 264), väide, mis tegelikult jäääb tööstamata. Küll on aga loogiline järeldus, et Liivimaal koostatud tekstdid ja tõlked kannavad suuremaid vene keele ja kirjavormelite mõjude jälgi kui Lübeckist pärinevad (lk. 252–253, 266). Üldse on uurimusele ajaloolase pilguga vaadates omane teatud staatilisus, kus ei arvestata üksikute keelemälestiste poliitilist konteksti ja ajas toimunud muutusi, käsitledes kogu perioodi alates 13. sajandist kuni 16. või isegi 17. sajandini ühtsenä. Samuti jätab osalt juhusliku mulje Hansa–Vene suhteid kajastava kirjanduse valik.

Ajaloolase seisukohalt (keeleteadusliku hinnangu andmine peab jäääma filoloogide hooleks) on siiski tegu rikkalikult mõtteainet pakkuvu uurimusega, mis aitab paremini mõista Hansa ja Liivimaa ajaloo allikaid ning hiliskeskaegsete Vene-suhete argipäeva, rääkimata diplomaatiliste kontaktide toimimisest. See raamat sobib seisma tunnustatud Vene Hansa-uurijate Anna Horoškevitši, Mihhail Lesnikovi ja Natalja Kazakova uurimuste kõrval, kuuludes seejuures muidugi juba ajäärku, kus kunstlikult loodud tõkked ei lahuta enam teaduslikku uurimistööd lokaalsetesse traditsioonidesse.

Anti Selart

Eesti teaduse aastaraamat Rootsis

Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis
Aastaraamat XII 1991–1999.
Stockholm, 2001, ill., 411 lk.,
(Ulla Ehrensvärd,
Topographica Estoniae)

Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat (*Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia*) on soliidse traditsiooniga teaduspublikatsioon. Esimene köide nägi ilmavalgust juba 1952. aastal. Vanadest numbritest vilksab läbi pea kogu Teise maailmasõja ajal Eestist Rootszi põgenenud rahvusteadlaste eliit. Mitmed sel ajal seltsis peetud ettekanded leidsid avaldamist ka mujal, seega peegeldavad aastaraamatut artiklid seltsi teadustegevusest vaid väikest osa. Kaheteistkümne seni ilmunud köite temaatika moodustub enamalt jaolt humaniorast, kuigi sekka on sattunud ka loodusteadustele pühendatud köiteid. Väga kaalukale artikliosale lisaks on aastaraamat regulaarselt avaldanud personaaliat (peam. nekrolooge), samuti üksikasjalikke ülevaateid seltsi tegevusest ja peetud ettekannetest.

Viimane, käesolevas tutvustatav aastaraamat on mõneti varasematest erinev. Senine ilmumisrütm on olnud: kogumik iga viie aasta järel, viimane aastaraamat oleks võinud peaegu saada dekaadiraamatuks. Artiklite osa asemel on avaldatud Eestit puudutava kartograafilise ainese kataloog, millest lähemalt allpool. Endisest aastaraamatut formaadist on alles jäänud nekroloogide osa (Hans Kauri, Gustav Ränk, Erik Tender, Ilmar Arens, Theodor Künnapas, Ervin Pütsep, Konrad Veem, Rudolf Jalakas, Jaan Allpere, Valev Uibopuu, Fred R. Allik). Raamatust leibab ka seltsi liikmete vahepealsetel aastatel ilmunud tööde loetelu, mis kõik kokku teeb aastaraamatust väärbiograafilise ja bibliograafilise abimehe. Traditsioonilisel kohal on ka põhjalik ülevaade seltsi tegevusest.

Seltsi ja tema liikmetega seotu moodustab aastaraamatust siiski natuke üle veerandi. Teose põhilise mahu annab kartograafia ajaloo *grand old lady* Ulla Ehrensvärdi koostatud kataloog Eestit puudutavatest kaardi- ja plaanimaterjalidest Rootszi avalikes kollektsoonides. Sedavõrd ambitiousnikas kataloog ilmub esmakordsest. Arvestades

asjaoluga, et kahtlemata on tegemist vajaliku käsiraamatuga Roots'i kogudega tutvuma sõitjale ja ka teatmeteosega, oleks see kataloog võinud ilmuda ka iseseisvalt.

Kataloogi juhatab sisse põgus ülevaade Roots'i asetsevate kogude kujunemisest ja lühike bibliograafia. Kataloogiosas on iga kaart või plaan saanud põhjaliku kirje. Sealt leiab originaalpealkirja, dateeringu, signatuuri, materjalikirjelduse, formaadi, mõõtkava ja lisaks veel väikese kakskeelse (rootsi-saksa) sisukirjelduse. Kataloogist on teadlikult välja jätud trükitud kaardid (mõne erandiga).

Rootsi kollektsoonide tähtsus Eesti uurijate jaoks pole kahtlemist väär. ¹ Ajal, mil Eesti kuulus Roots'i riigi kootseisu, tehti siin ulatuslikke kartograafilisi mõõtmisi, nii fiskaalsetel kui ka sõjalistel eesmärkidel. Eredaim ja tuntuim näide ses valgas on vahest mõisate reduktsiooni käigus sündinud kaardimaterjal. ² Teatavasti toodi aga nn. suure Roots'i katastri kaandid 1825. aastal Liivimaaale ning enamik kaarte on tänaseni Ajalooarhiivis. ³ Ometi näitab Ulla Ehrensvärdi kataloog, et osa reduktsioonikaarte on siiski ka Roots'i pidama jätnud. Roots'i jäid ka fortifikatsiooni puudutavad plaanid ja muidugi merekaandid.

Rootsi suurriigiaegsete plaanide tutvustamise ja publitseerimisega tegeles juba 19. sajandil Carl Löwis of Menar. ⁴ Just arhitektuuri- ja linnaajaloobased on sealseid kogusid ka hilisematel aastakümnetel eriti aktiivselt kasutanud. Erinevatel aegadel on Roots'i arhiivide materjalidest tehtud arvukalt koopiaid, mida praegu säilitatakse Eesti avalikes kogudes. Näiteks on Tallinna Linnaarhiivis säilitatavate sõdadevahelisest ajast pärit kvaliteetsete fotostaatkoopiate vahendusel tundud mitmed Erik Dahlbergi, Paul von Esseni jt. Tallinna ja selle ümbruse plaanid, ⁵ aga ka näiteks Woltemate Tallinna kirikute põhiplaanid (nr. 760–764). Samas on teadmised nii juba publitseeritud kui ka Eestis koopiana kasutada olevatest kaartidest äärmiselt laialt pillutatud. Ehrensvärdi kataloogi sirvides tabasin end korduvalt mõttelt, et järgmiseks tuleks teha andmebaas, kus kõigi kaartide kättesaadavus Eestis oleks ära märgitud.

Tuntud ja paljukopeeritud materjalist aga veelgi rohkem sisaldbat kataloog sellist materjali, millele uurijad on seni väga vähe tähelepanu pööranud või mida pole seni sootuks kasutatud. Sellise materjali seast võiks eraldi esile tõsta Roots'sis säilitatavaid 18.–19. sajandi kaarte, mis kujutavad Vene võimu all olevaid Läänemereprovintse ja mille puhul mõne kohta on ühemõtteliselt teada, et tegu on luureandmetega (nr. 558). Uuemast ja siiani kasutamata materjalist Roots'i riigiarhiivis vääriv mainimist prof. Helge Kjellini kogu, milles sisalduvad 1920-ndatel aastatel tehtud Eesti maakirikute, Tallinna linnamüüri jms. mõõtmisjooniseid. Kataloogi on võetud ainult joonised ja plaanid, sisjeuhatuses aga mainitakse, et Kjellini kogus leidub ka 349 klaasnegatiivi. Huvi peaksid viimased pakkuma kindlasti Eesti vanema kunstiajalooga tegelejatele.

Kataloogi kasutamist hõlbustab register ning kirjete juures olevad ristviited kataloogi eri osades asetsevale materjalile. Siiski tuleb siin manitseda tulevast kasutajat ettevaatlikkusele, kuna mõned ristviited paistavad olevat ununenud. Näiteks Jämmaja puhul, lk. 112. viidatakse küll hooneplaaniide seas olevale kirikuplaanile nr. 708, aga mitte maamõõtja Christian Hansteeni plaanidele 1680-ndatest (lk. 100–101). Õnneks aitab kohanimede register ristviidete puudumisest üle saada.

Raskem lugu on kaartidega, millel on selgelt sama provenients nagu näiteks nr. 476 ja nr. 26. Need 1681. aastast pärit Sõrve ja Mustjala (vastavalt) kaandid olid lisatud Paul von Esseni Pärnust saadetud kirjale. Kaandid olid mõlemad seotud Roots'i riigi plaaniga rajada Saaremaale kindlustatud sadam, mille jaoks Roots'i riigi Admiral, Tallinnast pärit Werner von Rosenfeldt tegi Mustjala ja Sõrve Sääre tipus mõõtmistöid. ⁶ Üks mainitud kaartidest on sattunud kataloogis mõisa- ja külalaplaanide, teine detailkaartide alajaotusesse. Kindlasti on selliseks paigutamiseks olnud mõni formaalne tunnus, kuid siis oleks võinud samale provenientsile olla vähemalt ristviide. Praegu aitab kaht mainitud kaarti kataloogis seostada vaid isikunimedest registris olev von Esseni nimi.

¹ Roots'i kogude tutvustamist alustas Ulla Ehrensvärd juba aastaid tagasi. Vt. 1985 aastal konverentsiarjas *Homburger Gespräch* peetud ettekanne lühendatud publikatsiooni: Ulla Ehrensvärd. Die Ersten Handgezeichneten Stadtpläne aus Estland in Stockholmer Archiven – ihre kunstgeschichtliche Bedeutung. *Homburger Gespräch*. 1986, v. 8., toim. Erich Böckler, Bad Homburg, lk. 220–239.

² E. Dunsdorfs. *Der Grosse Schwedische Kataster in Livland*. Stockholm, 1950.

³ Vt. selle kohta nt.: Aadu Must. Suur Roots'i kataster Vene tsaaririigi teenistuses. – *Kleio* 1991, nr. 4, lk. 28–31. Vt. ka: *Topographica Estoniae Inledning. Einführung*, lk. 10, 23.

⁴ Vt. nt. Karl von Löwis of Menar. *Burgenlexikon für Alt-Livland*, 1–2, Riga, 1922. Kahjuks puudub seni ülevaatlik käsitletus Roots'sis leiduva Eestit puudutava plaanimaterjali uurimisloo kohta.

⁵ TLA, f. 149, n. 4.

⁶ P. Dahlgren. Herman Richter, *Sveriges Sjökarta*. Stockholm, 1944, lk. 166, 171.

Kataloogi puhul tasub rõõmustada, et eri perioodidest pärit kaartidest on publitseeritud näiteid nii mustvalgete (24) kui ka värvitahvlite (11). Kaardikataloogi koostaja ja avaldaja kimbatus on ilmselt olnud suur, sest vanad kaardid pakuvad alati ka lihtsat silmarõõmu. Praegusel juhul ei ole aga olnud eesmärgiks kallis klantsalbum, vaid käsiraamat. Avaldatud pildid moodustavad teemast kena läbilõike ja kui ainult natuke norida, siis oleks ehk soovinud, et väljavalitute seas oleks olnud rohkem seni tiražeerimata, st. uudset materjali. Praegu on paljude illustratsioonide puhul äratundmisrõõm see ainus rõõm. Näiteks on sellised Samuel Waxelberghi Haapsalu vaade (nr. 261, fig. 6) ja Arent Passeri Haapsalu piiskopilinnuse plaan (nr. 687, fig. 22). Viimast on publitseeritud korduvalt.

Ulla Ehrensvärdi töö kohta tuleb kokkuvõtvalt ütelda, et tegemist on möödapääsmatu abivahendiga tulevastale uurijatele. Jääb ainult loota, et ka kodumaised arhiivid jõuavad ükskord oma vane-ma kaardi- ja plaanimaterjali sedavõrd põhjaliku katalogiseerimiseni.

Juhan Kreem

Kas lugejaskond hääbub enne kirjanikkonda?

Janika Kronberg. *Tiibhobu märgi all. Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1950–1994. – Collegium litterarum 13.* Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus. Tallinn, 2002. 288 lk.

Janika Kronbergi raamat – formaalselt küll artiklikogu – kütünib monograafiamõõtu, käsitledes mitmest aspektist meie suurimat pagulaskirjastust. Kuigi huvitav pagulaskirjanduse ja paguluse vastu näikse olevat ülepea taandunud – kodustegi probleemidega tegemist rohkem kui külalalt –, ei saa ometi öelda, et kõik pagulusega seotud probleemid oleksid piisavalt läbi uuritud. Pagulaskirjandusega on küll süstemaatiliselt tegeldud, kuid uurijate arv ja uuritava maht ei ole kooskõlas. Teisalt teame, et eriti paguluses – aga võib-olla turumajanduses üldiseltki – seostub kirjandus otsestelt kirjastusega. Sestap on J. Kronbergi uurimus tervitatav ja vajalik nii raamatuloo kui ka kirjandusloo aspektist. Lahendamata küll kõiki EKK-ga seotud küsimusi, on see esimene tavaülevaatest sügavamale minev käsitlelus nimetatud kirjastuse kohta (ja mitte ainult).

J. Kronberg käsitleb kirjastuse rajamist (“Algus”, lk. 14–39), tegutsemist (“Läbi nelja aastakümne”, lk. 40–84), kolleegiumi tööd (“Eesti kirjandus Eesti Kirjanike Kooperatiivi värvavas”, lk. 85–188) ja poleemikat endise monopolistiga (“Sõnasõda “Ortoga””, lk. 119–142). Kahe teose saamisloo jälgimine (“EKK ja “Vaba Eesti”: “Eesti lüürika” lugu”, lk. 143–170, ja “Karl Astiga “Krutsifksi” lugemas ja kärpimas”, lk. 171–193) kuulub piigem kirjandusloo valda. Üpris põnev lugemine on koondatud pudemete peatükki (“Miscellanea. Arhivaalseid pudemeid”, lk. 194–214). Segasevõitut pealkirja all (“EKK kirjanduskultuuri süsteemi korraldajana”, lk. 215–232) vaatleb autor autorikirjastaja-kriitiku-lugeja suhteid. Raamat lõpeb kirjastuse likvideerimise jälgimisega (“Epiloog”, lk. 233–239). Uurimust täiendavad rohked lisad: EKK põhikiri (lk. 240) ja kodukord (lk. 241–244), 1955. aasta sügiseks EKK-ga ühinenud kirjanike deklaratsioon (lk. 245–246), EKK aktsionäride nimistud asutamisel ja lõpetamisel (lk. 247–248), EKK kirjastuses teoseid avaldanud autorite (ja tõlkijate)